

Пролог

Йдіть до біса!

Від цих слів я сторопів. Мене і до того посилали під три чорти, але щоб так серйозно — ні разу. Я чув подібне від колеги, втомленого пояснювати мені, тупоголовому, очевидну істину, або від приятеля — у відповідь на який-небудь дурнувятий жарт. Але в будь-якому випадку це «йди до біса!» в деякій мірі розряджало обстановку, а непотрібна суперечка, що давно зайшла у глухий кут, припинялася. На цей же раз слова прозвучали настільки серйозно, що я і справді зрозумів, що можу піти до біса. І хоча це був не той чорт з пекла, в якого я не вірю, я відчув, що моє життя і справді може перетворитися на пекло, тому що я зраджую того, кого люблю, хто потребує мене і залежить від мене.

Цю фразу вимовив мій дев'ятирічний син Скотт в кабінеті директора школи. Слова стосувалися не тільки мене, а всіх нас, сімох розумних дорослих, які вишикувалися перед ним в ряд. Там були присутні і директор школи, і два вчителі, і методист, і шкільний психолог, і мати Скотта (моя покійна дружина), і я. Ми єдиним фронтом наступали на сина, щоб раз і назавжди довести йому, що він повинен відвідувати школу і слухатися вчителів. Кожен з нас висловився з усією строгістю. Скотт подивився на нас чесним поглядом, після чого і видав ту саму фразу, від якої я остовпів і тут же заплакав. В одну мить я зрозумів, що повинен бути на боці сина, а не проти нього. Дружина теж плакала. Ми подивилися одне на одного і в мокрих від сліз очах розгледіли, що думаємо і відчуваємо одне й те саме. Ми обидва розуміли, що вже давно повинні були виконати прохання Скотта — не просто перевести його з цієї школи, але забрати зі школи зовсім. Школа для нього була в'язницею, а він не зробив нічого такого, за що садять у в'язницю.

Ті збори в кабінеті директора стали апогеєм декількох років зборів і нарад в школі, на яких ми з дружиною вислуховували найсвіжіші звіти про погану поведінку нашого сина. Якби він просто не слухався, як всі хлопчики, в яких кипить енергія, то до цього вчителя були готові. Але його поведінка особливо дратувала працівників школи, тому що вона більше нагадувала обдуманний і запланований протест. Скотт систематично умисно поводився наперекір вимогам. Коли вчитель давав завдання вирішити задачу якимось певним способом, наш син придумував свої способи вирішення. Коли клас проходив пунктуацію і великі букви, він писав як поет Е. Е. Каммінгс [1], тобто ставив знаки пунктуації та великі літери де хотів або не використав їх взагалі. Якщо він не бачив сенсу в завданнях, то так про це і говорив і відмовлявся їх виконувати. Все частіше і частіше Скотт йшов з класу без дозволу і, якщо його ніхто не утримував силою, йшов додому.

Врешті-решт ми знайшли оптимальний варіант: ця школа разюче відрізнялася від школи в нашому звичайному уявленні. Пізніше я трохи розповім і про неї, і про той світовий освітній рух, на який вона надихнула. Ця книга в цілому не про конкретну школу — вона про місце людини в освіті.

Здатність до навчання закладається генетично, діти, що приходять в наш світ — це просто агрегати, пристосовані до навчання, тяга до знань майже повністю оволодіває ними. Протягом приблизно перших чотирьох років життя діти вбирають в себе неймовірно величезну кількість знань і навичок, не маючи ніяких інструкцій. Вони вчаться ходити, бігати, стрибати і лазити, розуміти мову того суспільства, в якому живуть. Вчаться говорити цією мовою, висловлювати свої бажання і сперечатися, запитувати, веселитися, сумувати і дружити. Діти допитливі і рухливі від природи, вони отримують неймовірну кількість знань про фізичну та соціальну складові світу завдяки інстинктам і вродженому прагненню. До п'яти-шести років ці природні інстинкти і вроджені здібності нікуди не діваються, але ми вимикаємо їх, примушуючи дитину вчитися в школі. Найбільший урок, який ми виносимо з школи, полягає в

тому, що навчання — це робота, якої потрібно уникати при першій можливості.

Слова, сказані моїм сином в кабінеті директора школи, докорінно змінили моє життя і професійну діяльність. Я займався біопсихологією, досліджував біологічні принципи емоцій і мотивів поведінки ссавців, був професором. На той момент я вивчав роль певних гормонів, що моделюють почуття страху у щурів і мишей, і тільки почав розглядати механізми мозку, що формують материнську поведінку у щурів. Той день, коли я побував в кабінеті директора, поклав початок низці подій, що поступово змінили напрямок моїх досліджень в бік вивчення процесу освіти з точки зору біології. Спочатку мене цікавив тільки власний син, я хотів бути впевнений, що ми не помиляємося, не довіряючи його освіту професіоналам, а дозволяючи йому вчитися самотужки. Але поступово, переконавшись в успішності самоосвіти Скотта, я почав досліджувати біологічні основи людського навчання стосовно дітей в цілому.

Що робить нас соціальними тваринами? Іншими словами, які аспекти людської природи змушують кожне наступне покоління, незалежно від місця проживання, засвоювати навички, знання, переконання, теорії та цінності попередніх поколінь і покладатися на них? Це питання привело мене до вивчення процесу освіти за межами стандартної школи, наприклад в тій дивовижній «не зовсім школі», де навчався мій син. Пізніше я познайомився з родинами — учасниками світового руху за домашнє навчання, який набирає силу, щоб зрозуміти, як навчають дітей у таких сім'ях. Я читав літературу з антропології та опитував антропологів, щоб з'ясувати все, що можна, про те, як жили і навчалися діти в епоху полювання і збиральництва, тобто в тій культурі, яка на 99 відсотків визначила нашу природу в історії еволюції. Я перелопатив тонни психологічних і антропологічних досліджень дитячих ігор і разом зі студентами провів дослідження, метою якого було зрозуміти, як діти вчаться під час гри.

Завдяки цій роботі мені стало зрозуміло, як дитяче прагнення гратися і відкривати світ служить освітнім цілям. І це стосується не тільки епохи полювання і збиральництва, але слушно і для нашої культури. Я багато чого зрозумів про умови оточення, які оптимізують здібності дітей до самоосвіти за допомогою гри. А ще я побачив, як при наявності бажання ми можемо звільнити дітей від примусової освіти і дозволити їм навчатися в таких умовах, при яких вони будуть вчитися самі і їх не позбавлятимуть радощів дитинства.

Ось про це моя книга.

Що ми зробили з дитинством?

У мене були сотні прекрасних вчителів, але якби мене попросили вибрати найбільшого, я назвав би Рубі Лу. Ми зустрілися влітку, коли мені було п'ять, а їй — шість. Наша сім'я тільки-тільки переїхала в інше місто, і мама запропонувала мені пройтися по нашій вулиці, зайти до всіх сусідів і запитати, чи немає у них дітей мого віку. Так ми і познайомилися — Рубі Лу жила прямо через вулицю від нас. Через кілька хвилин ми стали кращими друзями і залишалися ними ще два роки, поки я не поїхав з міста. Рубі Лу була старшою, розумнішою і жвавішою за мене, але не дуже, саме тому вона стала для мене великим учителем.

В середині 1980-х вийшов неймовірно популярний збірник статей Роберта Фулгана *All I Really Need to Know I Learned in Kindergarten* [2]. У дитячий садок я не ходив: в тому містечку, куди ми переїхали, коли мені було п'ять років, їх не було. Однак я думаю, якщо постаратися, то і Фулган можна б переконати в тому, що найважливіші уроки людина отримує не в дитячому садку і не в школі. Ці уроки викладає їй саме життя.

Того першого літа ми з Рубі Лу гралися цілими днями, іноді вдвох, іноді з сусідськими дітьми. Потім Рубі Лу пішла в перший клас, а я ні, але ми продовжували гратися разом після школи або у вихідні.

Часом я думаю написати книгу і назвати її «Все найважливіше в житті я дізнався від Рубі Лу». Перше, чого я у неї навчився, — кататися на велосипеді. У мене не було велосипеда, а у неї був, і вона давала мені покататися. Це був дівчачий велосипед, і на ньому було легше вчитися, тому що не потрібно було перекидати ногу через високу раму. Наша вулиця йшла трохи під гору, і Рубі Лу показала мені, як сісти на велік нагорі, трохи відштовхнутися

ногами і дуже швидко набрати швидкість, щоб не впасти, навіть якщо не крутити педалі. Так я навчився тримати рівновагу. Але Рубі Лу пояснила, що потрібно починати їх крутити, як тільки з'їжджаєш вниз, і їхати до тих пір, поки не впадеш або не загальмуєш ногами об землю. Спочатку я обдирав коліна і врізався в сусідські машини. Але Рубі Лу заспокоювала мене, говорила, що у мене виходить краще і скоро я назавжди навчуся їздити і перестану падати. Через кілька днів я і справді вивчився їздити «назавжди». Побачивши це, мої батьки купили мені дуже старий велосипед. Він був мені дуже великий («зате ти не скоро з нього виростеш»), і у нього була хлоп'яча рама, тому сідати було важче. Але я зміг на ньому кататися. Це були мої найперші колеса, і в п'ять років я отримав таку свободу, якої ніколи до цього не знав.

Як тільки у мене з'явився велік, ми з Рубі Лу стали виїжджати за межі селища. Ці вилазки за місто тоді здавалися нам справжніми пригодами, хоча, як я зараз розумію, ми ніколи не від'їжджали більше ніж на три-чотири кілометри від дому. Одному мені не дозволяли їздити так далеко, але з Рубі Лу було можна. Мама бачила, що в свої шість років дівчинка вже доросла, відповідальна, добре орієнтується в місті і не дасть мені пропасти. У кожній такій подорожі ми дізнавалися багато нового про світ і знайомилися з новими людьми. Навіть зараз я люблю об'їжджати околиці на велосипеді. Іноді, крутячи педалі по дорозі на роботу або ще куди-небудь, я думаю про Рубі Лу.

Ще вона допомагала мені лазити по деревах. У мене перед будинком росла величезна сосна. Я думаю, що для дорослих це була звичайнісінька сосна, але мені вона здавалася просто приголомшливою. Її крона впиралася прямо в небо. Вона ніби була спеціально створена Богом для того, щоб по ній лазили. Я не був найсміливішою і найспритнішою дитиною, тому мені доводилося тренуватися тижнями і місяцями, щоб залізти вище. Рубі Лу було точнісінько так само важко лазити, як і мені, але у неї виходило краще. З кожною спробою вона забиралася вище, ніж попереднього разу, і я знав, що теж так можу. Як же страшно і захоплююче було лізти вгору, до неба, а потім дивитися на

Зміст

Пролог	3
Розділ 1. Що ми зробили з дитинством?	7
Півстоліття занепаду	12
Ріст психологічних розладів у молоді	18
Зменшення дитячої свободи і зростання психологічних розладів	23
Розділ 2. Дитячі ігри в суспільстві мисливців-збирачів	27
Незалежність, колективне використання ресурсів і рівноправність	30
Довіра батьків	32
Технічні навички та знання	36
Навички спілкування і соціальні цінності	40
Самовладання.	44
Розділ 3. Чому школи саме такі. Коротка історія освіти	48
Як змінилися цілі виховання при сільському господарстві	49
Наслідки феодального і промислового ладу.	57
Рання релігійна освіта. Навчання послуху і вплив на молоді уми	59
Католицизм і контроль за навчанням від верху до низу	60
Протестантство і походження загальної освіти.	61
Зростання влади і стандартизація освіти	70
Розділ 4. Сім пороків примусової освіти.	72
Розділ 5. Урок школи «Садбері Веллі»: як мати-природа перемагає і в наші дні	91
По-справжньому демократична школа	94
Школа «Садбері Веллі» як освітня установа	99
Як же можна пояснити успіх випускників?.	104
Школа «Садбері Веллі» і суспільство мисливців-збирачів	106
Час і місце грати і вчитися	107
Діти і підлітки граються разом	107

Доступ до знань і турботливих дорослих	108
Можливість вільно користуватися технікою	109
Вільний обмін думками	109
Відсутність цькування	109
Занурення в демократичне суспільство	110
Зв'язок між діяльністю в школі і після її закінчення	111
Розділ 6. Вроджена схильність до освіти у людей	116
Навчена тварина	118
Допитливість: прагнення пізнавати і розуміти	120
Потяг до гри: прагнення пробувати і створювати	124
Бажання спілкуватися, природне прагнення ділитися знаннями	131
Як школа перешкоджає розвитку освітніх інстинктів дітей	135
Розділ 7. Ігровий стан свідомості	138
Чотири висновки про вплив і значення гри	139
Якщо примушувати дитину вчитися добре, можна перешкодити їй вчитися взагалі	139
Творчі здібності не будуть розвиватися, якщо змушувати дитину мислити творчо	140
Грайливий настрій стимулює творчі здібності і допомагає проникати в суть речей при вирішенні завдань	141
Ігровий стан розуму допомагає дітям вирішувати логічні задачі	143
Що таке гра?	145
Ігри ми вибираємо самі і граємо в них самостійно	147
У грі важливі засоби, а не результат	149
Правила гри придумують учасники	152
У грі все навмисно	155
Гра проходить в активному, уважному стані розуму, але не напруженому	158
Сила гри – у простоті	160
Розділ 8. Роль гри у соціальному та емоційному розвитку дитини	164
Чого навчають неформальні заняття спортом	164
Чому вчить соціодраматична гра	171
Дитячі ігри під час Голокосту	175
У чому цінність «небезпечних» ігор	177
Все менше співпереживання іншим, все більше	

самомилування	181
Тепер про відеоігри	183
Розділ 9. Різновікові групи: ключ до успіху в самоосвіті	189
Чому спілкування в різновікових групах важливе для маленьких дітей	193
Ігри в зоні найближчого розвитку	193
Навчання під час спостереження	199
Турбота і емоційна підтримка	203
Чому спілкування в різновікових групах важливе і для старших дітей	205
Як виховувати і бути лідером	205
Навчання через викладання	209
Яким чином молодші діти впливають на творчі здібності старших	210
Розділ 10. Виховання, засноване на довірі, в сучасному світі	213
Три стилі поведінки батьків	217
Чому батьків, які довіряють своїм дітям, стало менше	221
Як почати більше довіряти дитині	228
Перегляньте власні цінності	228
Покиньте ідею, що ви визначаєте майбутнє своєї дитини	230
Не піддавайтеся спокусі стежити за всім, що робить ваша дитина	231
Подумайте, які є альтернативи традиційній школі	236
Картина майбутнього	240
Бібліографія	245
Примітки	262